

IGOR URANIĆ

*Arheološki muzej u Zagrebu
Trg Nikole Šubića Zrinskog 19
HR-10 000 ZAGREB
iuranic@amz.hr*

SEDAM BRONČANIH KIPOVA HARPOKRATA

UDK 739.51 (32 : 497.5)
Izvorni znanstveni rad

Ciljovograda je objava dijela fundusa brončanih spomenika egipatske zbirke AMZ-a isagledavanje transformacije staroegipatske umjetnosti, temitske i teološke simbolike u dobu helenizma, na primjeru boga Harpokrata. Ispituje se tehnologija izrade bronce u ptolemejskom Egiptu, te prati širenje Harpokratovakulta.

POJAVA I SIMBOLIKA HARPOKRATA

Inovacije u religiji faraonskog Egipta bile su prilično rijetke sve do samog kraja kasnog razdoblja (1070-332. g. pr. Kr.) kad u tu zemlju, kao osloboditelj od perzijskog jarma, stigao Aleksandar Makedonski donoseći duh helenizma, koji će snažno obilježiti umjetnost i religiju staroga vijeka u posljednjim stoljećima njegova procvata. U dva i pol tisućljeća od Starog kraljevstva do kasnog razdoblja tradicionalne forme religije nastale u vrijeme izgradnje velikih piramida variraju tek promjenama glavnog državnog božanstva. Nakon Raa državnim bogom postao je Amon. No i taje promjena bila formalna, jer je oba puta bilo posrijedi štovanje Sunca. Kult Ozirisa koji je prenosio poruke o ljudskoj sudbini i kultovi lokalnih božanstava ostali su su gotovo nepromijenjeni kroz cijelo to razdoblje. Nakratko, u 14. st. prije Krista provedena je kratka vjerska reforma Ekhnatonovim uvođenjem Atona (opet jednog oblika Sunca) na mjesto Amona. Iako je probudila mnogo strasti i sukoba, revolucija »faraona-heretika« trajala je prekratko da bi ostavila dublji trag u tradiciji egipatske religije, ali je njezin je utjecaj stoljećima bio zamjetljiv u umjetnosti.

Rijetki su bili i primjeri interesa za strane bogove. Bolesni Amenhotep III potkraj života molio se sumerskoj božici Ištar, kip koje je nabavio, kako bi mu ona pomogla, ali je vjerojatno to bio i jedini slučaj da se neki faraon obraćao stranom božanstvu.

Dolaskom Aleksandra u Egipat, međutim, ta se slika počela drastično mijenjati. Ptolemejska dinastija, koju je makedonski vojskovođa ustoličio u Memfisu, iako grčko-makedonskog podrijetla, na kulturu Egipta gledala je s oduševljenjem i dubokim poštovanjem. U tom periodu, od Ptolemeja I Sotera pa sve do Kleopatre VII i razdoblja rimskog protektorata (od 30. g. pr. Kr.), dinastija na vlasti činila je sve kako bi povezala egipatsku i grčku uljudbu. To se u ponajprije ogleda u poštovanju koje Grci su pokazivali prema religiji, znanosti i drugim kulturnim dostignućima egipatske civilizacije.

Središtem susreta grčke i egipatske kulture, ali i mnogih drugih kultura postala je Aleksandrija - grad što gaje Aleksandar osnovao kako bi, nakon stoje porazio Tir, stvorio novo uporište na Sredozemnom moru.

Veze Grka i Egipta sežu duboko u povijest. U različitim grčkim izvorima nalazimo navode prema kojima su zemlju na obalama Nila posjećivali brojni filozofi i istaknuti ljudi stare Grčke. Tako su, navodno, u Egiptu boravili i učili Pitagora, Demokrit, Tal, Platon, Solon i drugi. Dakako, uglavnom je njihov boravak bio »mitski«, odnosno utemeljen na predaji, kako bi se uvećao značaj i razina njihovih saznanja. Činjenica je da se Egipat u staroj Grčkoj tradicionalno smatrao izvorom znanja i drevne kulture vrijedne poštovanja. U tom duhu, primjerice, Platon je svoju priču o Atlantidi prenio iz usta jednog egipatskog svećenika. Osim trgovačkih veza i zainteresiranih pojedinaca koji su u Egipat dolazili kako bi stekli neka znanja, međudržavne veze javile su se u vrijeme 26. egipatske dinastije. Postoje dokazi daje faraon Psametik I da bi pojačao svoju vojnu silu, dovodio grčke plaćenike. Još od vremena kad je Herodot posjetio Egipat evidentna je visoka tolerancija Grka prema egipatskim religijama.¹ Budući da su grčka i egipatska religija utemeljene na idejama prema kojima se simboli božanskih sila traže u prirodnim pojavama, dakle nisu posrijedi plemenski bogovi, već bogovi koji simboliziraju snagu sunca, obnovu života, nebo, vrijeme, ratničku snagu, majčinstvo itd., Grci su u egipatskim bogovima spontano prepoznali inačice pripadnika vlastitog panteona. Tako je Herodot odmah Amona poistovjetio sa Zeusom, Horsa s Apolonom, a Ozirisa s Hadom. Ove usporednice zadržale su se i u rimskom razdoblju, a u svojim djelima osobito ih je razradio Plutarh.

Uspoređivanje i povezivanje pojedinih atribucija različitih božanstava napokon je rezultiralo i nastajanjem njihovih kombinacija u liku novih božanstava, što nazivamo sinkretizmom. Ptolemejski vladari obnovili su hramove diljem Egipta sudjelujući u njihovim ritualima, te su svoja imena ispisivali u kraljevske kartuše hijeroglifskim pismom. No, kako bi ovaj spoj religijskih tradicija bio još uspješniji, nastala su i nova božanstva koja su te tradicije nastojale objediniti. Naime, takvo povezivanje, te obnova hramova sve do najudaljenijih južnih egipatskih noma, pokazalo se nužnim jer je uza sve napore kulturno povezivanje uzelo maha gotovo isključivo u Aleksandriji, dok je provincija i dalje nastavljala živjeti neovisno i daleko od multikulturalne klime toga grada. Tako je nastao bog Serapis koji je objedinio egipatske bogove Ozirisa i Apisa, te grčkog Hada i kasnije rimskog Plutona. Serapisova će popularnost u Rimskom Carstvu narasti do neslućenih granica, o čemu svjedoče istraživanja rimskih nalazišta u većem dijelu južne i središnje Europe. Ovim kultovima u našoj regiji već se bavio niz autora,² pa toj temi nije potrebno ništa dodati.

Sinkretizam je prenio i neke od ideja egipatske teologije protumačene u duhu helenizma. Primjerice, u Egiptu se neprestance provlačila ideja jednog i jedinstvenog boga, kojem su ostali bogovi tek oblici, ali ona nikada do kraja nije bila artikulirana. U helenističkim prikazima, posebice u brončanoj plastici, pojavljuje se božanstvo iz čijeg tijela na svojevrsnim granama strše kipići malih bogova. Time je stara zamisao heliopskih teologa iz takozvanih *Litanija Suncu* o tome kako su svi bogovi »slike« boga Ra umjetničkim izrazom iznesena na osobito izražajan način jezikom sinkretizma.

Među božanstva koja su nastala u doba helenizma u Egiptu spada i Harpokrat. Riječ je, zapravo, o helenističkoj prilagodbi boga Horsa iz najstarije faraonske tradicije. Naime, prikazi sokol-

¹ Treba spomenuti da su postojale i negativne reakcije. Jedan dio Grka smatrao je neprihvatljivim iprimitivnim egipatski zoomorfizam u prikazivanju bogova. Primjerice, vidi: LUKLIAN *Decorum Consihum*. 10.; ORIGEN c. Celzus, 111. 36.; kao i neki drugi autori izruguju se ih izra-

žavaju gađenje prema egipatskom običaju prikazivanja bogova u zoomorfnim oblicima.

² vidi: SÉLÉME mi • gELEM 2002• S5_m• SE...
LEM ,9g0 WESSETZKY 1989 WESSETZKY, 1961.

skog boga povezanog sa Suncem i osobom vladara, javili su se već u arhaiskim dinastijama, na pogrebnim stelama, pločicama od slonovače ispisanim hijeroglifima i drugdje. Na samoj Narmerovoj paleti - spomeniku za koji se smatra da svjedoči o pobjedi kralja Narmera nad vojskom sjevera i o ujedinjenju Egipta u jedinstvenu državu - vladar je predstavljen sokolom. Jasna veza između Horusa-sokola, Sunca i vladara uspostavljena je u mitologiji koja je najvjerojatnije nastala za Starog kraljevstva, a već u *Tekstovima piramida* naslućuje se njezin konačan oblik. Prema ovome mitu Horus je sin ubijenog boga i prvog vladara Egipta Ozirisa. On je ratnik koji osvećuje svog oca i u borbama s očevim ubojicom Setom uspijeva pred vijećem bogova izboriti pravo na prijestolje Gornjeg i Donjeg Egipta. Nadalje, kako faraon predstavlja simboličnu vezu između ljudi i bogova, vjerovalo se daje on inkarnacija ili daje nadahnut bogom Horusom. Priča se kasnije usložnila pa se u skladu s učenjima o emanacijama javila doktrina o dva Horusa - starijem i mlađem. Točnije, u helenizmu se, uz već postojeće oblike tog božanstva (Horus, Ra Horakhti, Harmakis), javilo i nekoliko novih. To su *Harsiesis* (Horus-sin Izide), *Haroeris* (Horus stariji), *Harendotes* (Horus-osvetnik svog oca), *Harpokrates* (Horus-dijete).³ Horus mlađi postao je Harpokrat - »Horus-dijete« (egip. *Hr-pl-hrd* gr. 'Apnocpatrit; odnosno 'ApOoKpdtrn; ili 'AM>OKrdTr|c;),⁴ čiji najraniji spomen sadrže još *Tekstovi piramida*⁵ kao *Hr-hrd*. Članak umetnut je u skladu s novoegipatskim jezikom u kojem je on često bio korišten. Dakle, Horus-dijete u biti ne predstavlja novu predodžbu u mitologiji, no on se u klasičnom faraonskom razdoblju ne javlja kao neovisno božanstvo, već isključivo u okviru priče o Ozirisu. U trenutku kad je Oziris bio već mrtav, a njegov sin još nemoćno dijete u zemlji vlada zli Set, ubojica svoga brata. U svom osvrtu na egipatsku religiju Plutarh je zapisao: *Nakon Ozirisove smrti Izidaje prerano rodila slabašno dijete nedovoljno razvijenih udova koje je dobilo ime Harpokrat*. Božica Izida čuvala je dječaka, skrivajući ga u močvarama, kako bi kad odraste osvetio oca. To je središnji dramatičan dio mita o Ozirisu u kojem se Horus-dječak javlja kao nova nada u pobjedu svjetla nad tamom. Ali nada na koju je još trebalo čekati, jer sile dobra još nisu bile sazrele za borbu. Dijete je opisano kao slabo i krhljivo kako bi se dodatno naglasila dramatičnost privremene prevlasti zla.

Više je razloga stoje upravo ovaj motiv nadahnuo heleniziranu egipatsku religiju i doveo do nastanka novog božanstva. Prema svemu dosad rečenome, slijedi da se atribucije Harpokrata izvorno ne razlikuju od njegove matrice Horusa (ili Horusa starijeg). On je predstavnik solarne snage, jednako kao i Ra, Horus ili Oziris, sjedne strane, ali i inkarnacija božanskog, pravednog vladara, također simboličnog nasljednika Ozirisova, sa druge strane. No, pri tumačenju Harpokratova podrijetla, uz tradicionalne egipatske elemente, te helenističku interpretaciju, ne treba zanemariti ni utjecaj motiva iz drugih orijentalnih kultura. Primjerice, židovsku mesijansku tradiciju. Naime, Zidovi su u doba ptolemejske dinastije činili znatan postotak građana Aleksandrije i nekih drugih mjesta u Egiptu. Možda je upravo ta tradicija očekivanja Mesije - božjeg poslanika čiji je dolazak najavljen, baš kao što se i za Harpokrata zna da će doći i blagosloviti Sunčevim svjetlom i pravednošću svijet u kojem prevladava tama. Tu je, dakako, moguća i usporedba s ranokršćanskim i gnostičkim idejama, u kojima se kršćanske ideje isprepliću s dualizmom, a u kojima nije rijetka usporedba između Krista i Horusa. Štoviše, Horusovi cipusi, s tradicijom iz klasičnog faraonskog razdoblja - stele na kojima se ispisuju magijski tekstovi koji štite od ujeda zmije i uboda škorpiona - počinju u prvim stoljećima umjesto imena Horusa, boga koji jamči tu zaštitu, upisivati Kristovo ime.⁷ Kad je riječ o kršćanskoj gnosi među njima se javlja i sekta karpokratijanaca - sljedbenika Karpokrata - aleksandrijskog uči-

3 MORENZ 1973. 262

4 MEEKS 1975.: III. 1100B-1101II

5 FAULKNER 1969.: § 663-664

6 PLUTARH, *De hide*. fr. 19.

7 Podrobnije o tome vidi: KAKOSY 1986; HORNUNG2001

telja gnoze iz 2. stoljeća, koji je očito preuzeo ime ovog božanstva. Jezikom kršćanske gnoze moglo bi se nagađati kako je Harpokrat, baš kao i mladi Krist, učenik misterija (jer ima prst u znak čuvanja tajne na ustima), daje on novo Sunce i, napokon, spasitelj (dakle Mesija) koji dolazi objaviti svoga oca.

NAČINI PRIKAZIVANJA

Plastike Harpokrata vrlo su česte u muzejskim zbirkama, ponajviše izrađenih je od bronce. Riječ je o kipićima koji su se najvjerojatnije izlagali na kućnim oltarima. Zastupljenost Harpokratovih brončanih kipova iz ptolemejskog razdoblja u muzejskim zbirkama je podjednako učestala kao što su to i prikazi Ozirisa i Izide-Hator, no rimskih i grčkih prikaza Harpokrata vjerojatno ima mnogo više. Također, među najpopularnije prikaze ptolemejskog doba u Egiptu spada scena u kojoj Izida-Hator doji Harpokrata. U Arheološkome muzeju u Zagrebu čuva se nekolicina reprezentativnih primjera takvih plastika. Brončani kipići Izide-Hator koja doji Harpokrata iz ptolemejskog razdoblja bili su među najatraktivnijim izlošcima tematske izložbe *Bogovi, duhovi i demoni starog Egipta*, stoji u Arheološkome muzeju u Zagrebu bila postavljena potkraj 1999. godine.

Što se tiče Harpokratovih plastika nastalih u Egiptu u vrijeme ptolemejske vladavine, moguće je razlikovati nekoliko tipova. To su:

1. stojeći Harpokrat u iskoraku s desnom rukom na ustima;
2. stojeći Harpokrat u iskoraku koji u ispruženoj desnoj ruci drži štap;
3. sjedeći Harpokrat s prstom na ustima;
4. stojeći Harpokrat reljefnog prikaza u terakoti kako stoji na vratima *naosa* kojeg nose svećenici.⁹

Sva tri tipa golom dječaku-bogu uz pletenicu mladenaštva pridodaju kraljevske attribute - dvostruku krunu, ili ponekad trostruku krunu *atef*, a ima i prikaza, među kojima i jedan iz zagrebačke kolekcije, bez krune.

Suprotno tomu, u antici nalazimo bezbrojne varijacije na temu.¹⁰ Harpokrat je dobivao sva obilježja grčke i rimske umjetnosti. On je dječak kovrčave kose opuštenog držanja, mekanih kretnji i punih nogu, često naslonjen na stup. Često mu se dodaju krila ili rog obilja, a faraonska kruna stilizirana je gotovo do neprepoznatljivosti. Ona je sve manja, te više slični na dijamem nego na kakvo pokrivalo za glavu. Antički Harpokrat često drži rog obilja, a za razliku od egipatskoga, on je odjeven u togu ili barem njezin donji dio. Ne samo da, umjesto odlučnog iskoraka, antički Harpokrat sve češće stoji izrazito opušteno već sve češće i sjedi, zavaljen kao na gozbi. Ponekad ideje sinkretizma idu tako daleko da ga kombiniraju sa Izidinim atributima, pa Harpokrat dobiva kravlje rogove sa solarnom pločom. Mnogi Harpokratovi prikazi daju naslutiti i utjecaj Dalekog istoka, pa ovaj držanjem i oblikom tijela slični više na Budu, odnosno Bodisatvu, s aureolom sveca, nego na kakvo egipatsko božanstvo. Jednako tako, sjedeći na kobri ili na paunu Harpokrat vjerojatno svjedoči o posljednicama dalekog prodora Aleksandra Makedonskog na istok, stoji omogućilo vrlo široku distribuciju helenističkih božanstava. Česti su i prikazi Harpokrata koji jaše na guski, pijevcu, odnosno na konju ili čak na slonu, a njegova kruna u Rimljana dobiva sunčeve zrake, jer je, čini se povezan s kultom

8 Vidi: ELIADE 1989.: II. 229

9 Ovi kipovi od terakote prikazuju procesije u čast toga božanstva kada se svetište nosilo i pokazivalo u javnosti. Vidi članak: GYORY 1983.: 53-71

10 Vidi: TRAN TAM TIHN / BERTRAND JAEGER / SERGE P O U L I N 1988.: Harpokrates. IV/1,415-445, IV/2,

Sola Invictusa." To, uostalom, odgovara njegovoj izvornoj simbolici obnovljenog, mladog Sunca, te obnovljenog vladara. Oni umjetnici koji su pokušali naglasiti njegovo egipatsko podrijetlo pridodali su Harpokratu faraonski klaft. Osobito lijep primjerak rimske provenijencije koji se čuva u Arheološkome muzeju u Zagrebu jest onaj otkriven na obali Save u blizini Slavonskog Broda.¹²

HARPOKRATOVE PLASTIKE IZ ZAGREBAČKE ZBIRKE

Dvije glavne metode lijevanja bronce u Egipćana bile su lijevanje s potpunim ispunjavanjem predmeta (puni lijev) i metoda izgubljenog voska, pri kojoj unutrašnjost kipa ostaje prazna.¹³ Izrada malih statua za kućne oltare, o kakvima je ovdje riječ, često je uključivala i inkrustracije statua u predjelu očiju koje su se nastojale posebno istaknuti, a kipovi su se također bojili, pozlaćivali i gravirali. Mali kulturni kipovi često imaju i kratke hijeroglifske zapise. Najčešće, riječ je o imenima božanstava koja prikazuju. U Egipatskoj zbirci zagrebačkog Arheološkog muzeja nalazi se sedam brončanih Harpokratovih plastika iz ptolemejskog razdoblja. Ovi predmeti do sada su objavljeni u katalogu francuske autorice J. M. Saleh,¹⁴ a dva najreprezentativnija među njima bila su izložena na već spomenutoj izložbi *Bogovi, duhovi i demoni starog Egipta*. Nijedan od spomenika ne sadrži nikakav tekst, a pri izradi svih sedam evidentna je primjena tehnologije punog lijeva. Četiri od sedam Harpokratovih bronci očišćene su i konzervirane u posljednje vrijeme u laboratoriju Muzeja. Kako bi se pobliže utvrdio sastav bronce, obavljena je EDXRF analiza (vidi grafikone u prilogu) kojom je utvrđen kvalitativni sastav slitine tri predmeta: inv. 693, 694 i 696.

Prema dobivenim rezultatima, predmeti se sastoje uglavnom od slitine bakra (č), kositra (Sn) i olova (Pb), dok su ostali elementi - željezo (Fe), srebro (Ag) i stroncij (Sr) sadržani u znatno manjim koncentracijama. Jedina vidljiva razlika među navedenim predmetima je to što predmet inv. br. 693 ima tragove pozlate u predjelu očiju, a slitina od koje je izrađen ne sadrži antimoni (Sb) kao druge dvije analizirane skulpture.

Ono u čemu se bitno razlikuju jest kvaliteta umjetničkog oblikovanja. Riječ je o pet sjedećih i dva stojeća Harpokrata, dakle o dvije karakteristične funkcije toga božanstva. Štoviše, moglo bi se zaključiti daje riječ o interpretacijama pojedinih motiva mita o borbi dobra i zla. Kada je još nejakom dijete zakrčljalih nogu, Harpokrat sjedi u krilu svoje majke zaštićen od zla. Kad se prikazuje kako stoji i korača, Harpokrat postaje aktivan i sprema se suočiti sa silama zla i preuzeti vlast nad zemljom. Dakle, sjedeći prikazi prožeti su onom mistikom kakovu prenose brojna europska umjetnička djela koja prikazuju Madonu s djetetom-Kristom. U Egiptu je naglasak dat majčinoj zaštiti. U mitologiji faraonskog Egipta zaštitnička je uloga poslovično dodjeljivana ženskim božanstvima. Faraona štiti Nut - božica neba za koju tekstovi tvrde daje njegova majka. Također dno sarkofaga u koji će se položiti mumija oslikavalo se prikazima božica Iziđe, Selket, Hator ili Nut. U ptolemejskom razdoblju u tom smislu porasla je uloga inače vrlo stare božice Hator, koja je u ranoj mitologiji izjednačena s nebeskom kravom, te je zadržala njezin atribut - kravlje rogove. Hator je u doba helenizma u Egiptu shvaćena kao obnoviteljica božanske hijerarhije, te ujedno i faraonske loze. Ona je žena Horusa i majka Harpokrata. Toj dvostrukoj obnovi bili su posvećeni rituali, pri kojima je kip božica posjećivao Horusov kulturni kip kako bi se nakon njihova ritualnog općenja začeo nasljednik egipatskog prijestolja, odnosno bog Harpokrat, čije se rođenje slavilo u posebnim »hramovima rođenja« (lat. *mamisi*).

11 Vidi: HORNUNG 2001. 64-72; MIGOTTI 1994.: 7, 37. br. 20; TADIN 1979.: 30, 61, t. XXVIII, 459; SELEM 1980.: 19, br. 33, t. VII; SELEM 2002.: 85-100.

Arheološka građa iz ranokršćanskog razdoblja u kontinentalnoj Hrvatskoj.il. Pretkršćanski horizont 42^7

12 Objavljen je u mnogim publikacijama: LJUBIĆ 1887.:33-36;PERC1968.:213,br.61;SELEM1972.:IX,

egipatskoj tehnologiji obrade bronce vidi: OGDEN 2000.: Metals. 149-161.

„ J M SALEH 1970

KATALOG

1. Stojeći kip Harpokrata

Bronca, vis. 12,8 cm, postolje: 2,8 x 6,8 cm, inventarni broj: 693

Ptolemejsko razdoblje (332-30. g. pr. Kr.)

Mladi bog s dječaćkom pletenicom prikazan je u iskoraku i postavljen na kvadratni postament. Nag je, a tijelo mu je oblikovano vrlo finim linijama. Na ustima drži prst desne ruke. Prikazan je bez ikakvog naglavka, a zelenkasta patina ostavlja dojam da ima kosu. Oči su izrađene inkrustracijama od zlata. Pri analizi bronce otkrivenje postotak zlata.

Literatura: J. M. Saleh, *Les Antiquités Egyptiennes de Zagreb*. Pariš 1970, str. 61. 55; I. Uranić, *Bogovi, duhovi i demoni starog Egipta*, (katalog izložbe), Zagreb 1999, str. 13.

2. Stojeći kip Harpokrata

Bronca, vis. 16,8 cm, inventarni broj: 694

Ptolemejsko ili rimsko razdoblje (3. st. pr. Kr.-2. st.)

Kip nejasnih obrisa, s pukotinama duž ruku i nogu i s amorfnim licem. Čini se daje riječ o neuspjehom lijevanju. Na stopalima ima klinove kojima je bio pričvršćen na postolje. Sa stražnje strane glave kroz rupicu vidi se klin kojim je pričvršćena pletenica. S prednje strane krune je rupa u koju je trebao biti utaknut *ureus*.

Literatura: J. M. Saleh, *Les Antiquités Egyptiennes de Zagreb*. Pariš 1970, str. 61. 56

3. Kip Harpokrata koji sjedi

bronca, vis. 15,3 cm, inventarni broj: 695

datacija: ptolemejsko razdoblje (332-30. g. pr. Kr.)

Harpokrat sjedi i na ustima drži desnu ruku. Na glavi ima trostruku krunu *atef*- faraonski atribut iz kasnog razdoblja. Kip je izliven u jednom komadu, a karakteriziraju ga jasne, fino izrađene linije tijela i vrlo detaljno prikazan klaft. Jednako tako je precizno izlivena i trostruka kruna s dvjema kobrama, oslonjena na ovnovske rogove. Noge Harpokrata oslanjaju se na tanku ploču-postament.

Literatura: J. M. Saleh, *Les Antiquités Egyptiennes de Zagreb*. Pariš 1970, str. 61. 57

4. Kip Harpokrata koji sjedi

Bronca, vis. 9,5 cm, inventarni broj: 696

Ptolemejsko razdoblje (332-30. g. pr. Kr.)

Izliven u jednom komadu. Kvalitetno izrađen i oblikovan, profinjenih linija. Nedostaje mu desna ruka. Noge se oslanjaju na malu ploču koja je djelomice oštećena. Unatoč manjim mehaničkim oštećenjima, crte lica su upečatljive.

Literatura: J. M. Saleh, *Les Antiquités Egyptiennes de Zagreb*. Pariš 1970, str. 61. 58

5. Kip Harpokrata koji sjedi

Bronca, vis. 8,9 cm, inventarni broj: 697

Ptolemejsko razdoblje (332-30. g. pr. Kr.)

Sjedeći Harpokrat, dosta oštećen i bez ruku. Nema nikakve krune ni faraonskog pokrivala za glavu. Površina lica je donekle oštećena, a također ima dječaćku pletenicu. Razmjerno dugih nogu koje se oslanjaju na malenu ploču.

Literatura: J. M. Saleh, *Les Antiaites Egyptiennes de Zagreb*. Pariš 1970, str. 61. 59

6. Kip Harpokrata koji sjedi

Bronca, vis. 7,8 cm, inventarni broj: 698

Ptolemejsko razdoblje (332-30. g. pr. Kr.)

Mala statua duguljastih udova, donekle razrađenih oblina trbuha, ali posve amorfne lica. Na leđima ima ušicu, te je očito trebala služiti kao privjesak.

Literatura: J. M. Saleh, *Les Antiquites Egyptiennes de Zagreb*. Pariš 1970, str. 61. 60

7. Kip Harpokrata koji sjedi

Bronca, vis. 12,8 cm, inventarni broj: 700

Ptolemejsko razdoblje (332-30. g. pr. Kr.)

Masivni kipić izliven u jednom komadu i znatno oštećene površine u gornjem dijelu tijela. Prikazan je s neuobičajeno snažnim mišićavim udovima. Objе ruke su bez većeg dijela podlaktice. Iako je, čini se, bio izrađen prilično kvalitetno, bio je vjerojatno naknadno bio zahvaćen jakom korozijom što gaje teško oštetilo.

Literatura: J. M. Saleh, *Les Antiquites Egyptiennes de Zagreb*. Pariš 1970, str. 61. 63

LITERATURA

ELIADE, M. 1989 - *Histoire des croyances et des idées religieuses*. Pariz

FAULKNER, R. O. 1969 - *The Ancient Egyptian Pyramid Texts*. Oxford

GYORY, H. 1983 - Harpokrates kormeneteinek abrazolasa a terrakottakon. *Egyptologiai füzetek I*, Budapest

HORNUNG, E. 2001 - *The Secret Lore of Egypt*. London 2001.

KAKOSY, L. 1986 - *Feny es kdosz*. Budapest 1986.

LJUBIĆ, Š. 1887 - *Harpokrates*. VHAD IX/2, Zagreb

MIGOTTI, B.

- 1994 - *Od nepobjedivog Sunca do Sunca pravde*, (katalog izložbe) Zagreb

- 1980 - *Les religions orientales dans la Pannonie Romaine partie en Yougoslavie*. Leiden

MEEKS, D. 1975 - *Le rikon der Agyptologie*. Band II, Wiesbaden

MORENTZ, S. 1973 - *Egyptian Religion*. London

OGDEN, J. 2000 - *Ancient Egyptian Materials and Technology*. Cambridge

PERC, B. 1968 - *Beitrdge zur Verbreitung agyptische Kulte auf dem Balkan und Donaulandern zur Romerzeit*. Munchen

SALEH, J. M. 1970 - *Les Antiquites Egyptienes de Zagreb*. Paris

SELEM, P.

- 1997 - *Izidin trag*. Split
- 2002 - Ikonografija lika Harpokrata na spomenicima hrvatskog prostora. Zbornik projekta: *Znakovi i riječi*. (Protohistorija i antika hrvatskog povijesnog prostora), Zagreb
- 1972- Egipastki bogovi u rimskom Iliriku. *Godišnjak centra za balkanološka ispitivanja*, Sarajevo
- 1980 - Les Religions orientales dans la Pannonie romaine - partie en Yougoslavie. *EPRO 80*, Leiden

TADIN, LJ. 1979 - Sitna rimska bronzana plastika u jugoistočnom delu provincije Panonije. *Fontes archaeologiae iugoslaviae I*, Beograd

TRAN TAM TIHN / BERTRAND JAEGER / SERGE POULIN 1988.: *LEXICON ICONOGRAPHICUM MYTHOLOGIAE CLASSICAE* (LIMC). Ziirich und Munchen

WESSETSKY, V.

- 1989 - *Isis es Oziris Panonidban*. Budapest
- 1961 — *Die agyptischen Kulte zur Romerzeit in Ungarn*. Leiden

SUMMARY

THE APPEARANCE AND SVMBOLISM OF HARPOCRATES

Harpocrates was a god whose worship began in the Hellenistic period in Egypt. He was in fact a Hellenistic version of the god Horus from the most ancient pharonic tradition. The Falcon God, connected with the Sun and the person of the ruler, dates from the oldest dynasties, on stelae, tablets made of ivory and engraved in hieroglyphs and in some other places. On Namer's palette - a memorial considered to have been made to celebrate the victory of king Namer over the armies of the north and the union of Egypt into one country - the ruler is shown as a falcon. A clear link between Horus-falcon, sun and ruler is present in mythology which probably dates from the Ancient Kingdom and already in the *Pyramid Texts* we can discern its final form. According to this myth Horus was the son of the murdered god and first ruler of Egypt Osiris. He was a warrior who in revenge for his father's death fought his murderer Set and succeeded before a council of gods to the right to ascend the throne of Upper and Lower Egypt. As Pharaoh he was a symbol of the connection between people and gods, it was believed that he was an incarnation or was imbued with the spirit of Horus. The story then became complicated and in line with the teaching about emancipation the doctrine of two Horus arose - younger and older. In the Hellenistic period besides the existing form of this god (Horus, Ra Horakhti, Harmakis) several new ones appear. These were *Harsiesis* (Horus-son of Isis), *Haroeris* (Horus-elder), *Harendotes* (Horus-avenger of his father), *Harpocrates* (Horus-child). Horus the Younger became Harpocrates - »Horus-Child« (Egyp. *Hr-pi-hrd* Greek. 'Aprcopdiric; odnosno 'ApOoKpdtr)c; ili 'A^OoKrĆTr|q). The oldest mention of him is in the *Pyramid Texts* as (*Hr-hrd*). The *articlep?* is in conformance with new Egyptian in which it is often used. Thus Horus-child did not truly represent anything new in mythology, and in the classical pharonic period was not an separate god but appears only in the story of Osiris.

Small figures of Harpocrates are often found in museum holdings, many of them made in bronze and were probably for home altars. Bronze Harpocrates figures from the Ptolemaic period in museums are as common as Osiris and Isis-Hathor.

Several types of Harpocrates statues were found in the Ptolemaic period such as:

Harpocrates taking a step forward, with right hand on his mouth;

Standing Harpocrates, taking a step forward, with outstretched right hand holding a stick (terracotta relief);

Sitting Harpocrates his finger on his mouth;

Relief of Harpocrates standing at the gates of *naos* carried by priests.

AH three types show a naked boy-god with the plait of youth and kingly attributes - a double crown, sometimes a triple *ateferovm* and some, one in the Zagreb collection, without a crown.

There were two main ways of casting bronze in Egypt, solid casting and *cire perdue* which was hollow. Small statuettes for the home altar like those we are considering here often had encrustations around the eyes which were in this way accentuated, and were sometimes coloured, gilded or engraved. They often include short hieroglyphic inscriptions usually showing the name of the god. Most frequently one can read names of the depicted divinities. The Egyptian collection of the Zagreb Archeological Museum has seven bronze figures of Harpocrates from the Ptolemaic period. They were described in the catalogue of the French authoress J.M. Saleh and the two best of them were exhibited in the exhibition *Bogovi, duhovi i demoni starog Egipta* (Gods, Spirits and Demons of Old Egypt). None of them has a text and they are all solid casting. Four of them have recently been cleaned and conserved in the museum laboratory. They have also recently undergone an EDXRF analysis (see graph) which shows the quality of their alloy: inventory nos 693,694, 696.

Tin (Sn) and lead (Pb) there are also very small amounts of other metals - iron (Fe), silver (Ag) and strontium (Sr). The only difference between the three is that in number 693 there are traces of gilding around the eyes and the alloy from which it is made does not contain antimony (Sb) as analysis shows the other two do.

Rukopis primljen 30. XII. 2003.

Rukopis prihvaćen 7.1. 2003.

Slika 1.

Slika 2.

Slika 3.

Tabla 1.

Slika 4.

Slika 5.

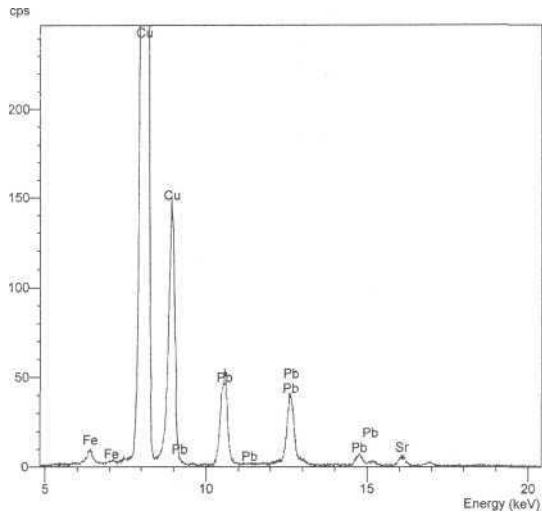
Slika 6.

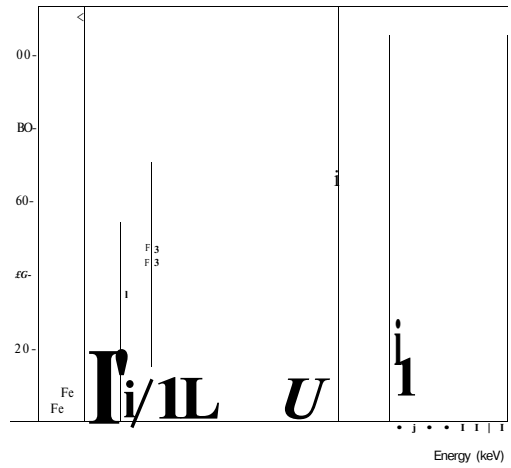
Slika 7.

Tabla 2.

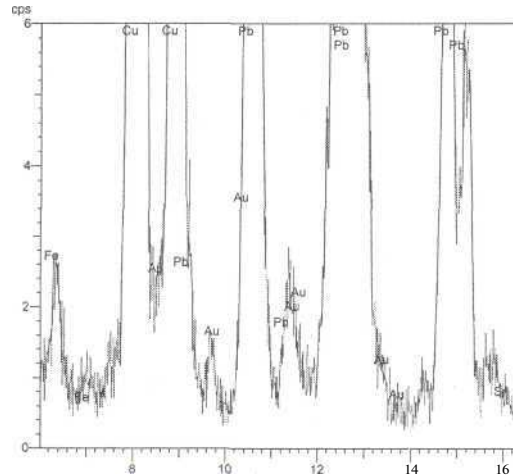
stražnja strana kipa (08:36:35 Fri 17/10/2003)

Redline: (08:43:32 Fri 17/10/2003)

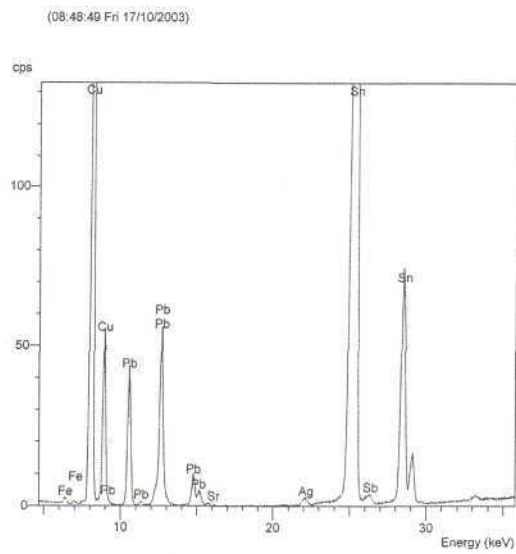

Red line : prednja (08:41:32 Fri 17/10/2003)

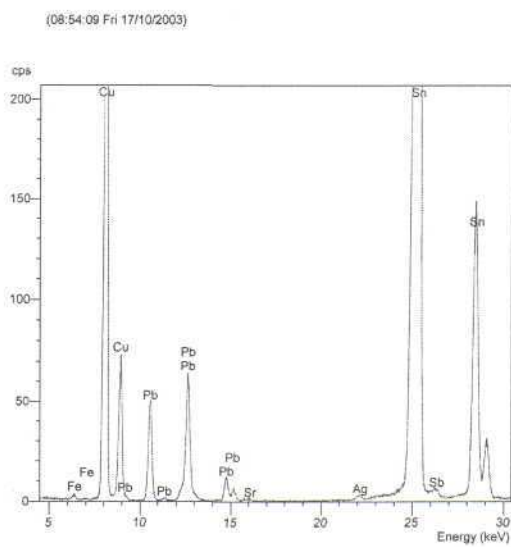

Grafikoni EDXRF analize za inv. br. 693

Tabla 3.

Grafikon EDXRF analize za inv. br. 694

Grafikon EDXRF analize za inv. br. 696

Tabla 4.